

**KIZILORDU'DAN AZERBAIJAN LEJYONU'NA FATALİBEYLİ
DÜDENGSKİ VE ALMANYA'DAKİ BASIN FAALİYETLERİ***

**FROM KIZILORDU TO AZERBAIJAN LEGION FATALİBEYLİ
DÜDENGİNSKİ AND PRESS ACTIVITIES IN GERMANY**

**ОТ КРАСНОЙ АРМИИ ДО АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЛЕГИОНА
ФАТАЛИБЕЙЛИ ДУДЕНГИНСКИЙ И ЕГО ПРЕСС-ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
В ГЕРМАНИИ**

Erhan YOSKA*
Aydın MAĞARA**

ÖZ

Bu makalede Azerbaycan Türklerinden Abdurrahman Fatalibeyli Düdenginski'nin Kızılordu'dan Azerbaycan Lejyonlarına uzanan askeri hayatı ile Almanya'daki basın faaliyetleri üzerinde durulmuştur. II. Dünya Savaşı'nda Sovyetler Birliği askeri olarak Almanlara karşı savaşırken esir düşen Düdenginski, Alman esir kamplarında lejyonlara dönüşen Azerbaycan askerlerinin komutasına görevlendirilerek Ruslara karşı başarılar elde etmiştir. Bu başarıların devamında Fatalibeyli, başta Azerbaycan Lejyonu olmak üzere, Türk Lejyonlarının siyasi, askeri, ekonomik, sosyo-kültürel haklarını iyileştirebilmek ve Sovyetler Birliği'nin takip ettiği Bolşevik politikaları kamuoyu ile paylaşabilmek adına Almanya'da basın faaliyetlerine başlamıştır. Bu bağlamda, savaşın bütün şiddetiyle devam ettiği dönemde Düdenginski, muhaceretteki Türk dünyası aydınları ve Naziler tarafından desteklenerek Azerbaycan gazetesini yayınlamaya başlamıştır. Azerbaycan Gazetesi'nde Almanya'nın savaştaki başarılarını göstererek lejyonların moralini yükselten ve Azerbaycan'daki durum hakkında bilgi veren haber ve yazılar kaleme almıştır. II. Dünya savaşının sonrasında ise Amerikan Komitesi tarafından finanse edilen Azerbaycan" dergisi Düdenginski editörlüğünde yayın hayatına başlamıştır. Antibolşevik bir anlayışla yayınlanan dergi, 1953 yılının sonuna kadar Almanya'da basılmaya devam etmiştir. Fatalibeyli'nin Almanya'daki basın faaliyetlerinin sonuncusunu Azatlık Radyosu ya da Özgürlük Radyosu'ndaki editörlük

* Bu çalışma, Dr. Öğr. Üyesi Erhan YOSKA danışmanlığında Aydın Mağara'nın yazmış olduğu "Abdurrahman Fatalibeyli Düdenginski'nin Hayatı, Siyasi ve Askeri Faaliyetleri" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

*ORCID: [0000-0001-8199-282X](https://orcid.org/0000-0001-8199-282X), Dr. Öğretim Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, eyoska@erciyes.edu.tr

**ORCID: [0000-0002-1014-7458](https://orcid.org/0000-0002-1014-7458) Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, magaraaygin@gmail.com

Kızılordu'dan Azerbaycan Lejyonu'na Fatalibeyli Düdengski Ve Almanya'daki...

ve yazı işleri müdürlüğü teşkil etmektedir. Tarama modeli kullanılan çalışmamızda, Azerbaycan ve Türkiye'deki kaynaklardan yararlanılmak suretiyle Düdenginski'nin hayatı anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Düdenginski, Azerbaycan Lejyonu, Azerbaycan Gazete ve Dergisi, Azatlık Radyosu

ABSTRACT

In this article, the military life of Abdurrahman Fatalibeyli Düdenginski, one of the Azerbaijani Turks, from the Red Army to the Azerbaijan Legions and his press activities in Germany are analyzed. Düdenginski, who was captured while fighting against the Germans as a Soviet soldier in World War II, was assigned to the command of Azerbaijani soldiers who turned into legions in German prison camps and achieved success against the Russians. Following these successes, Fatalibeyli started press activities in Germany in order to improve the political, military, economic, socio-cultural rights of the Turkish Legions, especially the Azerbaijan Legion, and to share the Bolshevik policies followed by the Soviet Union with the public. In this context, while the war was ravaging with all its violence, Düdenginski started to publish the Azerbaijan newspaper, supported by the intellectuals of the emigrated Turkic world and the Nazis. He wrote news and articles in the Azerbaijan Newspaper, showing the successes of Germany in the war, raising the morale of the legions and giving information about the situation in Azerbaijan. After the Second World War, the "Azerbaijan" magazine, financed by the American Committee, started its publication life under the editorship of Düdenginski. The magazine, which was published with an antibolshevik approach, continued to be published in Germany until the end of 1953. The last of Fatalibeyli's press activities in Germany is the editorship and editorial directorate of Azatlık Radio or Freedom Radio. The study, using the scanning model, aims at explaining the life of Düdenginski by analyzing sources in Azerbaijan and Turkey.

Keywords: Düdenginski, Azerbaijan Legion, Azerbaijan Newspaper and Magazine, Azatlık Radio

АННОТАЦИЯ

В этой статье анализируется военное прошлое азербайджанца Абдурахмана Фаталибейли Дуденгинско, его жизнь от Красной Армии до азербайджанских легионов и его пресс-деятельность в Германии. Дуденгинский, попавший в плен как советский военный во Второй мировой войне, был назначен командиром азербайджанских солдат. В немецких лагерях эти отряды для военнопленных со временем превратились в легионы и добились успеха во время военных действий.

После этих успехов Фаталибейли начал деятельность по направлению прессы в Германии, чтобы улучшить политические, военные, экономические и социально-культурные права Турецких легионов, особенно Азербайджанского легиона и поделиться с общественностью большевистской политикой, проводимой Советским Союзом. В этом контексте, когда война была разрушительной со всей ее жестокостью, Дуденгинский начал издавать азербайджанскую газету при поддержке интеллигенции эмигрировавшего тюркского мира и нацистов. Он писал новости и статьи для азербайджанской газеты, показывая успехи Германии в войне, поднимая боевой дух легионов и давая информацию о ситуации в Азербайджане. После Второй мировой войны журнал «Азербайджан», финансируемый Американским комитетом, начал свою издательскую жизнь под редакцией Дюденгинского. Журнал, который издавался с антибольшевистским подходом, продолжал издаваться в Германии до конца 1953 года. Последней деятельностью Фаталибейли в области прессы в Германии является

редакция и редакционное управление радио „Азатлык“ (Радио Свободы). В исследовании расстлкивается жизнь Дюденгинского на основе анализа источников. **Ключевые слова:** Дуденгинский, Азербайджанский легион, Азербайджанская газета и журнал, Радио Азатлык

1. GİRİŞ

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Bolşevikler Çarlık Rusya'sının topraklarına egemen olunca, yeni bir siyasi düzenin tesisini amaçlayan büyük bir toplumsal dönüşüm başlatmışlardır. Çarlık rejiminden sosyalist yönetime geçişle sonuçlanan ihtilali, dünya tarihinin akışında çok önemli bir dönemeç olarak adlandırmak mümkündür. Ekim Devrimi de denilen bu ihtilal sadece Rusların değil, Rusya içinde yaşayan tüm halkların kaderini değiştiren bir olay olmuştur. Bolşevik işgali sonrası Sovyet yönetimi, özellikle hâkim olduğu Türk dünyasında Türk-İslam şuurunu ortadan kaldırmaya, bir Sovyet kültürü oluşturmaya yönelik politikalar üretmeye başlamıştır. Bu manada Türk dünyasında Sovyetleştirme politikalarından en fazla etkilenen bölgelerin başında da Azerbaycan gelmektedir. Bolşevik yönetiminin Sovyetleştirme politikaları neticesinde Azerbaycan aydınları ülkelerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Azerbaycan aydınları, ülkelerinin istiklallerini yeniden kazanabilmesi ve Sovyetler Birliği'nin Bolşevik politikalarını dünya kamuoyuna duyurmak amacıyla mücadelelerini göç ettikleri coğrafyalarda sürdürmüşlerdir. Bu amaç doğrultusunda Azerbaycan aydınlarının faaliyetlerini yürüttükleri merkezlerden birisi de Almanya olmuştur.

Sovyetleştirmenin Türk halkları üzerinde şiddetli bir şekilde tatbik edildiği günlerde, II. Dünya savaşı ortaya çıkmıştır. II. Dünya Savaşı'nda Sovyetler Birliği askeri olarak Almanlara karşı savaşmak zorunda kalan Azerbaycan Türkleri, Nazi Askerleri tarafından esir alınmışlardır. Alman esir kamplarında lejyonerlerine dönüşen Türk askerleri, Azerbaycan dışında faaliyetlerini sürdürenlerin son halkasını oluşturmuştur. Bu bağlamda Almanya'daki Azerbaycan aydınlarından bir tanesi de Rusya'nın, başta Azerbaycan olmak üzere, Türk dünyası üzerindeki Sovyetleştirme siyasetine karşı mücadele eden ve mücadelesini yılmadan sürdüren Abdurrahman Fatalibeyli Düdenginski'dir. Bu makalede Fatalibeyli'nin Doğu Cephesinde Almanlara karşı mağlup olmasıyla esir alınan başta, Azerbaycanlılar olmak üzere, Türk lejyonlar arasındaki milli ve kültürel değerleri canlı tutmak ve Sovyet yönetimine karşı ideolojik fikirleri kamuoyuyla paylaşmak amacıyla Almanya'da gerçekleştirdiği basın faaliyetleri dönemin kaynaklarından yararlanmak incelenmeye çalışılacaktır.

1. Esaret Öncesi Fatalibeyli'nin Hayatı

Abdurrahman Ali oğlu Fatalibeyli Düdenginski 12 Haziran 1908 tarihinde Nahçıvan'ın Şerur İlçesi'nin Düdenge köyünde dünyaya gelmiştir (Yakublu, 2009: 9; Andican, 2003: 514). Subay bir babanın oğlu olarak askerliğe meyleden Fatalibeyli; Sovyet Rusya'sında Tiflis Askerî Piyade Mektebi'nde ve Moskova Askerî Akademisi'nde eğitim alarak Binbaşı rütbesine ulaşmıştır. Baltık Denizi'nde

Kızılordu'dan Azerbaycan Lejyonu'na Fatalibeyli Düdengski Ve Almanya'daki...

söz sahibi olmak isteyen Sovyetler Birliği ile Bolşevik ilerlemesine engel olmak isteyen Finlandiya arasında yaşanan Kış Savaşı'ndaki başarılarından dolayı Düdengski, "Kızıl Yıldız" askerî nişanına layık görülerek müteakiben Azerbaycan askerî biriminin başına geçirilmiştir (Əliyev, 1992: 32). Kış Savaşı'nın bütün şiddetiyle devam ettiği dönemde, 1 Eylül 1939 tarihinde Alman Silahlı Kuvvetleri(Wehrmacht)'nin Polonya topraklarına saldırmasına garantör ülke olarak karşılık veren İngiltere ve Fransa hükümetlerinin 3 Eylül tarihinde Almanya hükümetine savaş ilan etmesiyle II. Dünya Savaşı resmen başlamıştır (Sariahmetoğlu, 2016: 107). Sonrasında Almanya'daki Führer hükümeti, Barbarossa Harekâtı ile Leningrad yönünden kuzeye doğru bir saldırı yaparak, Sovyetlerin merkezi Moskova şehrine hâkim olmak ve ekonomik strateji açısından mühim olan Ukrayna gerisindeki petrol yataklarının ele geçirmek amacıyla Sovyetler birliği ile yapmış olduğu anlaşmalardan çekilerek topraklarına saldırmıştır (Armaoğlu, 1999: 189). Azerbaycan topraklarının, özellikle Bakü şehrinin yer altı kaynakları bakımından zenginliği, stratejik ve jeopolitik konumundan dolayı bölgenin Führer hükümetinin Barbarossa Harekâtı'nda özel bir yeri bulunmakta idi. Almanya'nın bu planına karşı Sovyetler Birliği "*Her şey cephe için, her şey zafer için!*" sloganı ile savaş açmıştır. Azerbaycan halkı da bu savaşta bir kısmı gönüllü olarak, bir kısmı da gerçekleştirilen sert müdahalelerle "Halk Ordusu" gruplarına ve "Savaşçı Taburlara" iştirak etmiştir (İsmailov: 2000: 23). II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Azerbaycan'da genel seferberlik kararının ilanı ile 18-47 yaşları arasındaki eli silah tutan erkekler askere alınmıştır. Genel olarak 1941- 1945 yıllarında Azerbaycan'dan 700.000 bin kişi ortak düşman Almanya'ya karşı savaşa katılmıştır (Kafarov, 1999: 107). Mihver Devletleri, Barbarossa planını gerçekleştirmek için 5 milyona yakın bir askeri güç ile Sovyet topraklarında geniş bir cephe açmıştır. Müttefik devletlerden Sovyetler Birliği'nin, Mihver Devletlerden Almanya ile savaştığı cephelerden bir tanesi de Letonya Cephesi olmuştur (Armaoğlu, 1997: 176). Letonya cephesinde Alman birlikleri karşısında, Rus kuvvetleri büyük bir yenilgi yaşayarak geri çekilmek zorunda kalmışlardır (Əliyev, 1992: 32). Bu çekilme sırasında çok sayıda Rus askeri Alman birlikleri tarafından esir alınmıştır. Sayıları milyonlara ulaşan bu esirlerin önemli bir bölümü, ciddi bir silah talimine tabi tutulmadan cepheye sürülmüş olup, Kafkasya ve Türkistanlı yani Rus asıllı olmayan milletlere mensup oldukları görülmüştür. Resmi olmayan rakamlara göre 5,7 milyondan fazla Sovyet askeri Almanların eline esir düşmüştür. Esir askerlerden birisi de savaş esnasında Riga'daki sivillerin tahliyesine öncülük eden Fatalibeyli Düdengski olmuştur (Yakublu, 2009: 11; Andican, 2003: 515).

Almanya-Sovyetler Birliği savaşının ilk yıllarından itibaren hem savaş esirlerinden hem de sivillerden olmak üzere gönüllü askeri gruplar oluşturulmaya başlanmıştır. Savaşın ilk aylarında bu gönüllüler çoğunlukla iletişim ve mayın temizleme bölümünde görevlendirilmişlerdir (Bağırav, 1999: 23). İlk dönemde Alman ordusu kendi bünyesindeki gönüllülere Xivi yani Nilvswilli-gönüllüler (yardım etmeye istekli olanlar) diye savaşın sonuna kadar bu şekilde hitap ettiler. 1942 yılının sonuna doğru, Doğu cephesindeki Alman birlikleri içinde bu tür Xivi önemli ölçüde görevler almış ve hakları arttıkça lejyonerler olarak görülmeye

başlanmışlardır. Lejyonerlerle ilgili olarak, Azerbaycan Türkleri liderlerinden beklediği desteği göremeyen Almanlar, istikametlerini Nuri Killigil, Hüsnü Erkilet başta olmak üzere Türkiye’de Turan birliğini düşüncesine sahip aydınlara çevirmişlerdir. Almanlar savaş esirlerinden faydalanmak için Türkler tarafından oluşturulacak gönüllü askeri birlikleri kabul etmiş ve 1942 yılında alınan bu karar askeri emir ile duyurulmuştur. Azerbaycan Türkleri oluşturulan milli birliklerle Sovyet hükümetine karşı Alman ordularının yanında savaşmışlardır (Devlet, 1991, 823).

2. DÜDENGİNSKİ’NİN ALMANYA’DAKİ ASKERİ FAALİYETLERİ

Orta ve güney cephelerdeki Alman silahlı birlikleri tarafından esir alınan ya da kendi istekleri ile teslim olan Sovyet askerleri için ilk olarak Ukrayna topraklarında savaş esiri kampları kurulmuştur. Türk nesline mensup esir askerlerin, bir devlet politikası olarak hızlı bir şekilde cepheye gönderilip gönderilmediği net olarak bilinmese de nüfusları ile orantılandığında, Türk asıllı askerlerin Rus askerlerinden en az beş kat daha fazla cepheye sevk edildiği görülmektedir (Çelik, 2015: 124). Hem savaş bilgisi hem de savaş silahından yoksun olarak Kızıl Ordu’yu korumak için cepheye gönderilen milyonlarca Türk asıllı askerinden birçoğu kısa bir zaman sonra Alman ordusuna esir düşmüşlerdir (Əliyev, 1992: 132). Esirler Ukrayna toprakları üzerinden Polonya topraklarına, oradan da Almanya’ya giden yük trenlerine bindirilerek kamplara nakledilmişlerdir. Almanlara esir düşen Kızıl ordu askerlerinin büyük bir çoğunluğu açlık, soğuk, salgın hastalık ve Nazi subaylarının keyfi davranışlarından dolayı ölmeye başlaması ve Türk kökenli savaş esirlerinin sayısının gittikçe artması üzerine, Nazi yönetimi bu esirlerden daha etkin bir şekilde yararlanma yolunu aramaya başlamışlardır. Esir edilen Rus askerlerine fazla güvenilmediğinden, gayr-i Rus olanların Sovyetler Birliği’ne karşı nasıl kullanılacağı üzerinde düşünölmeye başlanmıştıır (Yılmazata ve Güven, 2018: 311). Netice itibariyle Almanlara esir düşen Kızıl ordu mensuplarından Rus olmayanları Sovyetlere karşı kullanmayı uygulamaya koymuşlardır. Bu düşünce doğrultusunda Nazi yönetimi Türkiye’deki Alman Büyökelçisi Franz Von Papen aracılığıyla Türkiye’deki Nuri Killigil, Zeki Veli Togan, Cafer Ahmet Kırimer, Hüsnü Erkilet gibi Türkçü liderler ile fikir alışverişine başlamışlardır. Söz konusu görüşmelerin neticesinde Nazi Partisi ileri gelenlerinden Alfred Rosenberg ile Nuri Killigil Paşa’nın tekliflerinin neticesinde Almanya’ya esir düşen Kızıl Ordu askerlerinin Türklerden ve Kafkasyalılardan gönüllü birliklerin kurulmasına karar verilmiştir. Bu düşünce ile gayr-i Ruslardan oluşan Türkistan, İdil-Ural ve Kafkas Lejyonları 1942 yılının ilk aylarında kurulmuştur. Birkaç ay sonra Almanya’daki muhacerat liderlerinin katkılarıyla Berlin’de kurulmuş olan Azerbaycan Milli Birlik Komitesi’nin destekleri ile Kafkas lejyonunun içindeki Türklerden oluşan Azerbaycan Lejyonu kurulmuş ve lejyonun askeri sorumlusu olarak Abdurrahman Fatalibeyli Dödenginski görevlendirilmiştir. Nazi yönetimi Azerbaycan kökenli savaş esirleriyle ilgilenmesi, esirlerin listelerini tutması amacıyla da Mehmet Emin Resulzade’yi Azerbaycan lejyonunun başkanlığına getirmiştir (Əliyev, 1992: 32).

Kızılordu'dan Azerbaycan Lejyonu'na Fatalibeyli Düdengski Ve Almanya'daki...

Almanlar Königsberg'deki Tilsit kampından Azeri Türkleri seçmek suretiyle Şilezya'daki kampa götürmüşler ve burada ilk eğitimlerini aldıktan sonra, Bavyera'daki Bergmann bir başka ifadeyle Dağcı taburuna gönderilmişlerdir (Sariahmetoğlu, 2016: 111). Yeşil yaka rengine sahip olan Azerbaycan lejyonu Savaşın ilk aylarında Almanlara esir düşen ve gönüllü olarak Alman ordusunun yanında Bolşevik rejimine karşı mücadeleye etmişlerdir. Üniformalarında Azerbaycan bayrağı ve ay yıldızda bulunan Lejyonerler, “Aslan”, “Yiğit”, “Dönmez” “Bergman”, “Cevadhan”, gibi isimler almak suretiyle, Ruslara karşı başarılı operasyonlar düzenlemişlerdir. Binbaşı Düdenginski 804, 805, 806 ve 807 numaralı Azerbaycan taburlarının başında Nazilerle beraber Kafkas ve Stalingrad cephelerinde Kızıl Ordu birliklerine karşı savaşmış, cephelerde gösterdiği kahramanlıklardan ötürü “Bozkurt” nişanı ile mükâfatlandırılmıştır. Bu başarılar Almanlar ve Azerbaycan Türkleri arasındaki ilişkileri daha da geliştirmiştir (Yakublu, 2009: 9).

Rus Asıllı olmayan Lejyonerlerin bütün katkılarına rağmen Alman orduları 1945 yılı başlarında gerek Batı'da Amerikan ve Britanyalı orduları karşısında, gerekse Doğu'da Kızıl Ordu karşısında gerilmeye başlamışlardır. Nisan Ayı sonlarında Nazi yönetimi son bulmuş, ardından Almanya Sovyetlere karşı 9 Mayıs 1945'te mağlubiyeti kabul etmek zorunda kalmıştır (Hoffman, 1990: 382). II. Dünya Savaşı sonucunda ortaya çıkan tabloyu Müttefik devletler şekillendirmelerine rağmen, lejyonerlerin geleceğinin ne olacağı konusunda kesin bir karar alınamamıştır. Lejyonerler nasıl bir sonuç ortaya çıkarsa çıksın, Sovyet ordusuna itaat etmek istememişlerdir. Diğer taraftan Sovyetler Birliği çeşitli yollar ile Lejyonerler arasında görüş birliğinin oluşmasını engellemişlerdir. Bolşevik hükümeti bütün rütbesiz askerleri affedeceğini belirtmesine rağmen lejyonerler Sovyetler Birliği'nin bu teklifine inanmamıştır. Çünkü Sovyet propagandasına inanıp gönüllü teslim olan lejyonlar ölümle cezalandırılmışlardır. 12 Mayıs 1945'te Vlasov Ordusu'nda görev yapan bir grup Kızıl Ordu askeri, Rusya'nın Leningrad'a bağlı Schlüsselburg şehri yakınlarındaki kamptan kaçmaya çalışan onlarca subayın bulunduğu bir grup lejyoneri kurşunlayarak cezalandırmışlardır (Hoffman, 1990: 383). Böyle bir sonuç karşısında Azerbaycanlı lejyonerlerden bazıları fırsat bulup Amerika ve Güney Amerika'ya, bazıları Arjantin, Fransa, İsviçre ve Çin'e gitmek zorunda kalmıştır. Bolşevik lider Stalin'in savaş devam ederken 16 Ağustos 1941 tarihli ve 270 sayılı emrine göre; Mihver Devletler tarafından esir alındıktan sonra Lejyoner taburları içinde Sovyetler Birliği'ne karşı savaşan eski askerlerinin öldürülmesini emretmiştir. Savaşın sonucunda müttefik devletler tarafından teslim edilen askerlerin çoğu öldürülmüştür. Çok az bir kısmı ise 25 yıllık iş için Sibiryaya ve Rusya sınırları içindeki İn Vorkuta, İntaya, Asbest, Norilsk, Tayşet, Kemerovo'daki esir kamplarında çalışmaya gönderilmiştir (Hoffman, 1990: 384).

Öte yandan lejyonerlerin geleceği hususunda Rus, Gürcü, Ermeni, Tatar örgütü ve Azerbaycan göçmen örgütleri faaliyetlerine devam etmişlerdir. Azerbaycan adına 1941 yılından itibaren Berlin'de faaliyet gösteren Azerbaycan Milli komitesi olmuştur. Azerbaycan Milli Komitesi; Nazi Almanyası'nın Azerbaycan'ı bağımsız olarak tanımasını sağlamak, Nazi Silahlı kuvvetlerinin

Kafkasya'nın tamamını ilhak etmesini engellemek ve Lejyonerlerin sorunlarına çözüm bulmak amacıyla kurulmuştur. Azerbaycan Milli Komitesi'nin başkanlığını ise Fatalibeyli Düdenginski yapmıştır (Ertürk, 2005: 143). Savaşın sona ermesi ile Azerbaycan lejyonerlerinin Sovyetler Birliği'ne teslim olmak istemeyen askerler, uluslararası düzeyde yardım arayışında bulunmuşlardır. Binbaşı Abdurrahman Bey de dâhil olmak üzere, Azerbaycan lejyonerlerinden bazıları, Kuzey İtalya'da İngilizlerin kontrolü altında her an Sovyet birliklerine teslim edilmek amacıyla tutulmuşlardır. Fatalibeyli ailesi büyük mücadelelerden sonra esaretten kurtulmayı başararak, İtalya'da bir yıl, Mısır'da iki yıl kadar kaldıktan sonra Batı Almanya'ya gitmişlerdir. Bir ara Türkiye'ye de gelip birkaç ay kaldıktan sonra tekrar Münih'e gitmişler ve hayatlarını Almanya'da devam ettirmişlerdir (Yakublu, 2009: 165).

3. DÜDENGİNSKİ'NİN ALMANYA'DAKİ BASIN FAALİYETLERİ

Fatalibeyli Düdenginski Almanya'daki basın faaliyetlerini II. Dünya Savaşı döneminde ve sonrasında sürdürmüştür. Azerbaycan Lejyonlarını komuta ettiği dönemde başladığı basın hayatı KGB tarafından Münih'teki dairesinde şehit edilene kadar devam etmiştir. Fatalibeyli, Almanya'daki Türk lejyonlarının sorunlarının çözümünün, Azerbaycan'ın istiklalini yeniden kazanabilmesinin ve Sovyetler Birliği'nin Bolşevik politikalarını dünya kamuoyuna duyurmanın yolunun basından geçtiği bildiği için mücadelesini askeri ve siyasi alandan basın ve yayın alanına taşımıştır.

3.1. Azerbaycan Gazetesi

Savaşın bütün şiddetiyle devam ettiği dönemde gerek Türk dünyası aydınları gerekse Naziler tarafından desteklenerek faaliyetlerini yürüten Azerbaycan Milli Birlik Komitesi, Azerbaycan Lejyonu askerleri için kamuoyu oluşturmak maksadıyla Azerbaycan Türkçesi ve Almanca olarak haftalık Azerbaycan gazetesini yayınlamaya başlamıştır (Arabacı, 2012: 849; Beyramov, 2007: 309). Azerbaycan Gazetesi'nin yayınlanma amacı, Nazi Almanya'sının saflarında çarpışan Azerbaycan Lejyon askerlerine haftalık haberleri, kendi dillerinde ulaştırmaktır (Yılmazata ve Güven, 2018: 311). Genel olarak bakıldığında gazetenin yayın politikası üç ana unsur etrafında toplanmaktadır. Birinci unsur doğrudan Almancadan Azerbaycan Türkçesine çevrilen, Alman Genelkurmay Başkanlığı'nın cephelerdeki duruma dair raporları ve resmî açıklamalarıdır. Bunun yanında yine Almancadan çevrilen bazıları özetlenmiş Adolf Hitler'in demeçleri ve Mihver Devletlerinin genel politik çizgisini yansıtan haber ve mesajlardır. İkinci unsur lejyonerlere yönelik Almanya'nın savaştaki başarılarını gösteren ve Müttefik devletlerin başarısızlık ve ahlaki yönden zayıflıklarını anlatan, lejyonların moralini yükselten haberlerdir. Üçüncü unsur, doğrudan Azerbaycan lejyonerleri ve Azerbaycan milli hareketine yönelik yapılan haber ve yazılardır. Yani Azerbaycan Gazetesi'nin esas amacı Azerbaycan milli istiklale ulaşıncaya kadar mücadele etmek ve Ruslar tarafından ezilen Azerbaycan Türklerinde milli bilinç uyandırmak olmuştur (Arabacı, 2012: 851; Yılmazata ve Güven, 2018: 310). Bu çerçevede lejyon

Kızıldordu'dan Azerbaycan Lejyonu'na Fatalibeyli Düdengski Ve Almanya'daki...

içindeki kültürel faaliyetler, lejyonerlerin kahramanlık ve vatan üzerine kaleme aldıkları Őiir ve görüşleri, cephedeki faaliyetleri ve tarihine iliŐkin yazılar yer almaktadır. Gazete ‘‘Azerbaycan’’ baŐlığı ve ‘‘Azerbaycan Lejyonunun Haftalık Qasetası’’ alt baŐlığıyla yayınlanmış ve askerlere ücretsiz olarak dağıtılmıştır (Yılmazata ve Güven, 2018: 310). Bu durum Alman askeri makamlarının, askerlere yönelik bir gazetenin propaganda değerini kavradıklarını ve aynı zamanda lejyonerlerin belirli bir eğitim seviyesine sahip olduğunu göstermektedir. Unutulmamalıdır ki, Azerbaycan yirmi yıldan fazla Sovyet rejimi altında bulunmaktaydı ve komünist ideoloji ile yetiŐen genç askerlere bu gazete vasıtasıyla milliyetçilik ruhu kazandırılmaya çalışılmıştır. Genel olarak gazete hem milli hem dini duyguları kabartan hem de T rk l k ile Türk – İslam kimliğine vurgu yapan bir yayıncılık anlayışı sahiptir (Yılmazata ve Güven, 2018: 312). Aynı zamanda Almanya ve Nasyonel-Sosyalist ideolojinin, düŐmana karşı üstünlüğü vurgulanmaktadır. Bu çerçevede karŐıt ideolojinin temsilcisi olarak sunulan İngiltere ve bolşevizmin, Yahudiliğin bir maŐası olduğu tezi iŐlenmektedir. Bunun yanında lejyonerlerin moralini yüksek tutmak amacıyla cepheleden gelen genel haberler her daim baŐarı olarak sunulmuŐtur. Türkiye ve Türk dıŐ politikasına dair haberler dikkatle izlenmektedir (Yılmazata ve Güven, 2018: 324). Nihayet Azerbaycan Gazetesi'nde içeride ve dıŐarıda tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve onların fikirleri, kurulması planlanan Milli Azerbaycan için birer rol model olduğu d Őncesine yer verilmiştir.

Azerbaycan Gazetesi'nde Azerbaycan Milli Komitesi'nin baŐkanı Fatalibeyli Düdengski'nin d Őuncelerine de yer verilmiştir. Stalin devri zulm n  ve Azerbaycan yöneticilerinin Sovyet uydusu olduğunu vurgulayan Fathalibeyli, aynı zamanda Türkistan ve Kırım'daki diğer unsurların da baskıya maruz kaldığını belirtmektedir (Yılmazata ve Güven, 2018: 315). Binbaşı Fatalibeyli, Kafkas ve Türkistan halklarının Almanya'nın doğal müttefiki olduklarını, Azerbaycan lejyonunun Almanya'nın saflarında Sovyetlere karşı önemli askeri baŐarılarda bulunduğunu vurgulamaktadır. Kafkas halklarının bolŐevizme karşı siyasi ittifakına vurgu yapan Fethalibeyli, Ermenistan-Azerbaycan husumetinin nedeninin Bolşevik politikasında yattığının altını çizmektedir. Bu ifadelerden anlaŐılacađı üzere, Türk-Turan ilkesinden ve Azerbaycan milli bağımsızlığından ödün vermemekle beraber, reelpolitik nedenleriyle Almanya ve komŐu milletler ile ittifak gereksinimine dikkat çekmektedir. Fatalibeyli, Azeriler ile Ermenilerin arasını Rusların bozduğunu belirtmekte ve Sovyetlerin ‘‘b l ve yönet’’ politikası nedeniyle, 20. yüzyıla kadar aralarında hiçbir husumet olmayan Ermeni ve Azeri iliŐkilerinin 1905-1906 yıllarında gerilmeye baŐladđını söylemektedir (Yılmazata ve Güven, 2018: 323). Ancak son zamanlarda ortak düşman olan BolŐevizme karşı Azeri ve Ermenilerin dostça münasebetler kurduğunu da sözlerine eklemektedir. Bu noktada Kafkas Birliği'ne vurgu yapmaktadır. Fatalibeyli'ye göre Ermenilerin de içinde sayıldığı Kafkas halkları, ‘‘en yüksek ahlaklı, namuslu, kahraman ve intizamlı’’ olarak tanımlanmaktadır. Bununla beraber ‘‘Kafkas'ın oğulları’’ olarak tanımlanan tüm Kafkas halkları, ‘‘büyük bir hararetle ve nezaketle kendi öz vatanlarını, öz halklarını

ve öz ailelerini seven” milletler şeklinde adlandırılmaktaydılar (Yılmazata ve Güven, 2018: 315). Ancak Rus emperyalistler, “dağların kanununa tabi olan bu halkları, Marksist terbiye ile bozmuşlar ve ananelerini ayaklar altına alarak kardeşi kardeşe düşürmüşlerdir”. diye düşüncelerini ifade etmiştir. Binbaşı Fatalibeyli, gazetede yayınlanan nutkunda Panislamizm’i Katolik birliği ile aynı kefeye koyarak miadı dolmuş bir ideoloji ve ölmeye mahkûm bir fikir olarak tanımlamıştır. Bununla beraber Panturanizmi ulvi bir ülkü olarak tanımlamış ancak bir Kafkas halkı olan Azerilerin, Panturancılara sadece “yollarında muvaffakiyetler dilediklerini” ve bu fikriyatı şimdilik bir ütopya olarak gördüklerini belirtmiştir. Türkçülüğü ve Kafkas Birliği’ni ise ilk başta gerçekçi bir bakış açısıyla Türkizm adı altında mümkün görmüştür. Fatalibeyli kendilerine uzak görülen bir ideoloji olan Panturanizm yerine kültürel ve siyasi olarak Türkizmin kabul edilmesi gerektiğini ve bu akımın Bolşevizmin en önemli düşmanı olduğunu belirtmektedir. Fethalibeyli’ye göre aynı zamanda Atatürk Türkiye’si ve milli İran’la birleşme durumu da gerçekdışıdır. Fatalibeyli’nin bu devletlerden beklentisi gerçekçi bir şekilde Azerbaycan’ın müstakil olmasını desteklemeleridir. Binbaşı Abdurrahman Fatalibeyli Düdenginski’yle ilgili bir parantez açmamız gerekirse, kendisinin Kızıl Ordu’da Binbaşı rütbesiyle görev yaparken Almanlara esir düştüğünü ve daha sonra Alman tarafına geçerek, bizzat Hitler’e Azerbaycanlı Türklere bir birlik kurma fikrini sunduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Aynı gazetede yine Azeri Türkçesine önemli vurgular yapılmıştır. Azerbaycan’ın dilinin “Azerbaycanca” olmadığını “umumi Türkçe’nin Azerbaycan’da işletilen bir şekli” olduğunun altı önemle çizilmiştir. Fatalibeyli Azerbaycan Türkçesiyle umumi Türkçe arasında da küçük farklar olduğunu “Tek bir ananın döşünden süt emen kardaşlar” benzetmesiyle dile getirmiştir (Yılmazata ve Güven, 2018: 318)

3.2. Azerbaycan Dergisi

II. Dünya Savaşı’nın sona ermesinden itibaren, göçmen örgütleri Sovyet karşıtı olarak bir araya gelmiştir. Sovyetlere karşı birlik olmanın önemini savaş yıllarında anlayan başta Azerbaycan olmak üzere Rus, Gürcü, Ermeni, Tatarları temsil eden muhacir teşkilatları bazı problemleri çözmelerine rağmen, siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel hayatta daha fazla söz sahibi olmak ve antibolşevik bir cephe oluşturmak amacıyla uluslararası kamuoyunda destek aramaya başlamışlardır (Yakublu, 2009: 19). Aradıkları bu desteğe Amerikan Çalışma Komitesi olumlu cevap vermiştir. Amerikan Komitesi: “Uluslar ve halklar Sovyet Hükümeti altında kaldıkça, insanların özgürlük ve hürriyet içinde yaşaması mümkün olmayacaktır.” şeklinde bir bildiri yayınlayarak destek olmuştur (Paşayeva, 2019: 51). Özellikle basın alanında Amerikan komitesi politikalarına uygun olarak, 1950’li yıllardan itibaren göçmenler ve lejyonerler örgütleri tarafından ayrı ayrı programlar oluşturulmuştur. Bu çerçevede doğrultusunda Amerikan Komitesi tarafından finanse edilen Azerbaycan” dergisi 1951 yılında Abdurrahman Fatalibeyli Düdenginski editörlüğünde yayın hayatına başlamıştır (Atabek, 1952: 61). Antibolşevik bir anlayışla yayınlanan derginin ilk sayısı, göçmenleri ve lejyonerleri memnun etmiştir. Ancak bir müddet sonra Azerbaycan lejyonerleri arasında görüş ayrılığının ve

Kızılordu'dan Azerbaycan Lejyonu'na Fatalibeyli Düdengski Ve Almanya'daki...

yaklaşımların varlığı, Amerikan Çalışma Komitesi'nden mali fonlarda bir düşüş yaşanmasına sebep olmuştur. Abdurrahman Fatalibeyli muhacerattaki Azerbaycan liderlerinden Ceyhun Bey ve Hacıbeyli'ye yazdığı mektuplarda bu sorunu dile getirmiştir (Yakublu, 2009: 20). Ortaya çıkan Maddi yetersizliklerden dolayı derginin Fransızca basılması gündeme gelmiş, ancak bu fikirden Amerikan Çalışma Komitesi'nden gelen yardımın tamamen kesileceği düşüncesi ile vazgeçilmiştir (Atabek, 1952: 62). Berlin'de ücretsiz olarak basılan Azerbaycan Dergisi'nin üçte biri Azerbaycan Türkçesi üçte ikisi ise Rusça ile yayımlanmıştır. Dergi 1953 yılının sonuna kadar hayatına devam etmiş, dergi baskı ve dağıtımının yetersiz olduğu, okuma yazma oranlarının düşük olmasından dolayı sonrasında yerini yine Amerika tarafından finanse edilen Özgürlük Radyosu'na bırakmıştır (Paşayeva, 2019: 51).

3.3. Azatlık Radyosu (Özgürlük Radyosu)

1949 yılının sonunda Newyork'ta yapılan gizli toplantı yapılmış ve sosyalist olmayan ülkelere karşı yapılması muhtemel ideolojik saldırıların önüne geçilmesi maksadı ile dev bir yayın organının oluşturulması kabul edilmiştir (Əliyev, 1988: 71). General John Francis Kelly tarafından tanımlanan programda; "Komünist rejimin yıkılması maksadıyla psikolojik savaş yürütmek amacıyla iki radyo istasyonunun kurulması ABD Senatosu tarafından kabul edilmiştir. Alınan kararlar doğrultusunda İstasyonları Almanya Federatif Cumhuriyeti'nde 4 Temmuz 1950'de Özgür Avrupa Radyosu ardından 1 Mart 1953'te ise Özgürlük Radyo İstasyonu faaliyete geçmiştir (Yakublu, 2009: 21). Çalışanlarının çoğu eski Sovyet vatandaşları, eski lejyonerler ve diğer göçmenlerden oluşan Azatlık Radyo ya da Özgürlük Radyo Münih'te yayın hayatına başlamıştır. Azatlık Radyo'sunun editörlüğünü ve yazı işleri müdürlüğünü 1953-1954 yılları arasında Abdurrahman Fatalibeyli yürütmüştür. Düdenginski, Azatlık Radyo'sunda ilk gününden itibaren Sovyetler Birliği hükümeti karşıtı yayınlar hazırlamış, Kremlin'in politikaları sert bir şekilde eleştirmiştir (Yakublu, 2009: 22). Azatlık Radyosu'nun yayın hayatına başladığı günlerde, 1924 yılından itibaren diktatörlük rejimi ile Sovyetler Birliği'ni yöneten Komünist Partisi Genel Sekreteri Josef Stalin'in ölüm haberinin duyulması üzerine, ağırlıklı olarak Bolşevik yönetimi ile ilgili haberler yapmaya başlamıştır. Bu durum Azatlık Radyosu'nun tanınırlığını artırmıştır, bununla beraber Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye lehinde programlar yapmıştır. Azatlık Radyo'sunun Avrupa'daki antibolşevik yayın hayatı Sovyetler Birliği'nin dikkatini çekmiş ve komünist ideolojiye karşı çıkanları yok etmek için hazırlıklar yapmaya başlamıştır (Yakublu, 2009: 24). Sovyetler Birliği'nin İstihbarat ve Gizli Servisi yani Komitet Gosudarstvennoy Bezopasnosti (KGB) tarafından yetiştirilen Mikayil İsmayılov 20 Kasım 1954 'te Azerbaycan Radyosunun genel yayın yönetmeni Abdurrahman Fatalibeyli Düdenginski, Münih'teki dairesinde öldürmüştür. Düdenginski'nin cenazesi 5 Aralık 1954 tarihinde New Ulm mezarlığında kardeşi Seyfullah Fatalibeyli'nin yanına defnedilmiştir (Yakublu, 2009: 24; Alpaut, 1961: 44).

SONUÇ

Azerbaycan'ın bağımsızlığı, Azerbaycan Türklüğünün geleceği yolunda hiçbir fedakârlıktan kaçınmayanlardan birisi de Azerbaycan lejyonu komutanı, Azerbaycan Gazete ve Dergisi'nin Editörü ve Azatlık (Özgürlük) Radyosu Müdürlüğü yapan tanınmış Binbaşı Abdurrahman Fatalibeyli Düdenginski olmuştur. II. Dünya Savaşı başlarında Sovyet Ordusunda görev alırken Sovyet Ordularının Doğu Cephesinde Almanlara karşı mağlup olmasıyla esir alınan başta Azerbaycanlılar olmak üzere Türk lejyonlar arasındaki milli ve kültürel değerleri canlı tutmak, cephelerden haberdar olmak için kendi dillerinde haftalık olarak "Azerbaycan Gazetesi" yayımlanmıştır. Bunun yanında Fatalibeyli, Azerbaycan'ın kurtuluşuna dair siyasi fikirleri ve eylemlerini, Sovyet yönetimine karşı ideolojik fikirlerini, Azerbaycan Dergisi'nde Rusça ve Azerbaycan dillerinde yazmış olduğu makaleler ile kaleme almıştır. Düdenginski, Amerika tarafından maddi olarak desteklenen Azatlık Radyosu'nun yazı işleri müdürlüğünü yapmıştır. Azerbaycan bağımsızlığı, Türkiye ve Türk dünyası hakkındaki görüşleri ile Antibolşevik düşüncelerinin bir sonucu olarak KGB tarafından yetiştirilen bir ajan tarafından Münih'teki dairesinde şehit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- AKİFOĞLU, V. (2017). Azerbaycan'da Milli Direniş (1917-1930), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, C. 57/2, 776-795.
- ALPAUT Ə. (1961). Əbdürrəhman Fətəlibəyli, Mücahid Jurnalı, №.43-44, 6-7
- ARABACI, C. (2012). Nazi Almanya'sında Yayınlanan Bir Türkçe Gazete: Azerbaycan, II. Uluslararası İletişim Sempozyumu, Bişkek, 848-856.
- ARMAOĞLU, F. (1999). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Alkım, İstanbul.
- ATABEK, Ş. (1952). 2. Dünya Savaşı Sırasında Fatalibeyli, Azerbajjan Magazine, No.2, s.61-62
- BAGIROV, T. (1999). Azerbaycan Tarihi, Mütercim, Bakı.
- BEYRAMOV, C. (2007). Azerbaycan SSR Mühərribə Eden Dövlətlərin Planlarında, Azerbaycan Milli Ensiklopediyası, Elmi Mərkəzi, Bakı, 308-329.
- ÇELİK, L. (2015). II. Dünya Savaşı'nda Almanya Saflarında Savaşan Türkistan Lejyon Ordusu, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bilim Dalı, Konya.
- DEVLET, N. (1991). Rus ve Sovyet Silahlı Kuvvetlerindeki Türklerin Rolü, X. Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 811-830.
- ƏLİYEV, Ə. (2004). Əlincə Yaddaşı. Elm və Həyat, Bakı.
- ERTÜRK, C. (2005). Kızılordu'dan Kafkas Milli Lejyonuna Bir Türk'ün İkinci Dünya Harbi Hatıraları, Turan Kültür Vakfı, İstanbul.
- HOFFMAN, J. (1990). Vlasov Ordusu'nun Tarihi, İmka, Paris.
- İSMAILOV, İ. (2000). Azerbeycanlıların 2.Dünya Mühərribəsində İştirakı, Vətən Bakü.
- KAFAROV, T. (1999). Azerbaycan Tarihi (1920-1991). Mütercim, Bakü.

Kızıldordu'dan Azerbaycan Lejyonu'na Fatalibeyli Düdengski Ve Almanya'daki...

PAŞAYEVA, A. (2019). Az rbaycan Jurnalında Publisistika M s l ləri (1953-2010), Elm ve Tahsil, Bakı.

SARIAHMETOĞLU, N. (2016). İkinci Dünya Savaşında Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul.

YAQUBLU, N. (2009).  bd rr hman Fot lib yli-D d nginski, Abşeron, Bak .

YEL, S. (2016). II. Dünya Savaşı'nda Kafkasya'da Alman Lejyon Alayının Teşkili Türkiye ve Nahçıvanlı Abdurrahman Fatalibeyli. Nahçıvan, Tarih ve Kültür Ekseninde Orta Aras Havzası Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 103-140.

YILMAZATA, M. ve Erdem G., II. Dünya Savaşında Bir Jejyoner Yayını: "Azerbajcan Gazetesi", İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, S. 2018/47, 309-328.